
О. З. Панкевич, кандидат юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник Львівської лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Концепція прав людини Руської Православної Церкви: ціннісно-антропологічні аспекти

Стаття присвячена розгляду сучасної православної концепції прав людини. Особливу увагу приділено аналізу «Основ вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини» 2008 р.

Ключові слова: образ и подобие Божие, цінність і гідність людини, права і обов'язки особистості, православна соціальна доктрина.

Не применшуючи значення інших християнських конфесій у становленні вітчизняної культури, видається можливим погодитися, що історія українського народу переконливо свідчить про особливу роль, яку в його формуванні відіграє східна християнська традиція, важливим етапом розвитку якої в нашій країні стало хрещення Київської Русі князем Володимиром 988 р. Підтвердженням цього є й те, що за даними соціологічних опитувань зараз близько 70 % наших співгромадян вважають себе належними до православної (східної) християнської традиції¹.

¹Лист Священного Синоду Української Православної Церкви Київського Патріархату до Президента України Віктора Федоровича Януковича. Опублікував Прес-центр Київської Патріархії 14 травня 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerkva.info/>

Християнство висунуло ідею дуалізму людської природи: з одного боку, людина – творіння Бога, а з другого – соціальна істота. Християнська традиція розуміння кожної окремої особи¹ як абсолютної цінності зробила свій внесок у розвиток уявлень про права людини. Актуальним видається аналіз сучасних підходів християнського вчення про права та обов'язки людини, про її взаємовідносини з суспільством та державою, зокрема в його православних інтерпретаціях.

Серед досліджень, присвячених соціальній доктрині православ'я, слід назвати праці таких вітчизняних та зарубіжних авторів, як С. Гаракас, М. Мчедлов, П. Рабінович, С. Цебенко, Ю. Чорноморець, А. Яннулос та ін. Проте значна частина філософсько-антропологічних аспектів цієї доктрини ще залишається недостатньо висвітленою.

Метою статті є спроба загального огляду ціннісно-антропологічних аспектів концепції прав людини Руської Православної Церкви (далі – РПЦ).

Історично склалося так, що соціальна доктрина Православ'я є значно менш розробленою, ніж католицька чи протестантська. Процес «акумулявання» поглядів, підходів щодо різних аспектів, проблем земного життя людини та їх структурування, трансформації в більш-менш цілісну православну соціальну концепцію інтенсифікувався лише на порозі третього тисячоліття. Головною причиною цього, як видається, стало усвідомлення керівництвом РПЦ необхідності осучаснення доктрини церкви, вироблення власних, заснованих на православній догматиці відповідей на актуальні соціальні виклики ХХ–ХХІ ст., передовсім з огляду на спостережуване зменшення впливу РПЦ на молодь. Окрім цього, вочевидь не можна не вказати й на нагальну потребу розробки конкурентоздатної соціальної концепції за умов, коли інші християнські конфесії (передовсім Римокатолицька Церква (далі – РКЦ) та окремі протестантські деномінації) ось уже кілька десятиліть активно розробляють та

¹ Доволі складна проблема співвідношення терміно-понять «особа», «особистість», «персона», «індивід», «людина» тощо заслуговує на окрему увагу і у цій статті висвітлюватися не буде.

пропагують свої позиції з цілої низки питань суспільної моралі і прав людини.

Як слушно зазначає російський релігієзнавець М. П. Мчедлов, «аналіз різнобічного впливу конфесійного інституту на різні сфери особистого і суспільного життя, на поведінкові нормативи людей значною мірою стає предметнішим і цікавішим при його співвіднесенні з такою, що офіційно декларується самою церквою, соціальною доктриною, яка розкриває конфесійне розуміння взаємовідносин церкви з державою, суспільством, у тому числі її позиції з актуальних питань науки, культури, освіти, екології, права, міжнародних відносин тощо. Саме такий випадок – прийняття ювілейним Архієрейським собором РПЦ у серпні 2000 р. «Основ соціальної концепції Руської Православної Церкви» [1].

У межах нашої статті найбільший інтерес становить розділ IV концепції «Християнська етика і світське право», де, зокрема, зазначається: «У сучасній світській правосвідомості одним із домінуючих принципів стало уявлення про невід’ємні права особистості. Ідея таких прав заснована на біблійному вченні про людину як образ та подобу Божу, як онтологічно вільну істоту» (IV.6) [2].

Наріжним каменем християнської антропології є положення про те, що «коли Бог сотворив людину, Він створив її на подобу Божу» (Бут. 5:1).

В той час як західне теологічне мислення наголошує на значенні розуму, інтелекту, волі як найвидатніших ознак цього божественного образу, у східному богослов’ї більший наголос ставиться на значенні свободи й любові, причому за точку відліку беруться любов і сопричастя у свободі й гармонії осіб Святої Трійці.

Другим фундаментальним принципом християнської антропології, що тісно пов’язаний з першим, є віра в те, що Бог є не тільки Творцем, а й Отцем усього людства. Ця ідея знаходить своє неодноразове підтвердження у Новому Завіті (напр., Мт. 6:9; Рим. 1:7) і має пряме відношення до переконаності, що всі люди без винятку є Божими дітьми, а тому – братами й сестрами [3].

Важливо наголосити, що для християнства загалом є характерним використання, так би мовити, «родинної» термінології. На це, зокрема, звернув увагу у своїй праці вірменський правознавець Р. Папаян: «Основні поняття християнства виражені в категоріях сімейного права: Отець, Син, брати, сестри, дід, наречений, любов та ін., невід'ємною частиною християнської символіки є зображення Матері та Немовля» [4]. Як культурно-історичні умови виникнення християнського вчення, так і більш аніж тисячолітня історія церкви як соціального інституту нерозривно пов'язані із традиційним суспільством і низкою базових традиційних цінностей, які опиняються під загрозою в умовах індустріальної модернізації. Чи не найбільш важливою з таких цінностей є сім'я. Звідси, на нашу думку, випливають і найважливіші, найзагальніші християнсько-філософські основи соціального статусу людини, за яких «родинні» стосунки та сімейні цінності поширюються, переносяться на відносини між усіма людьми, навіть не пов'язаними родинними зв'язками («возлюбби ближнього свого»). Християнський ідеал – перетворення всього людства на одну велику та щасливу сім'ю.

В «Основах соціальної концепції...» наводиться оригінальний поділ прав людини на права *внутрішні* та *зовнішні*. «Права на віру, на життя, на сім'ю є захистом заповітних основ людської свободи від свавілля сторонніх сил. Ці внутрішні права доповнюються і гарантуються іншими, зовнішніми – наприклад, правами на свободу пересування, отримання інформації, створення майна, володіння ним та його передачу» [5].

Як зазначається в цьому ж документі, «по мірі секуляризації високі принципи невід'ємних прав людини перетворилися в поняття про права індивідуума поза його зв'язком з Богом. При цьому охорона свободи особи трансформувалася у захист свавілля (доти, допоки воно не шкодить іншим індивідуумам), а також на вимогу від держави гарантій певного матеріального рівня існування особи та сім'ї. У системі сучасного світського гуманістичного розуміння громадянських прав людина трактується не як образ Божий, але як самодостатній суб'єкт. Водночас для християнської правосвідомості ідея свободи і прав людини

нерозривно пов'язана з ідеєю служіння. Права потрібні християнину насамперед для того, щоби, маючи їх, він міг найкращим чином здійснити своє високе покликання до «подоби Божої», виконати свій обов'язок перед Богом і Церквою, перед іншими людьми, сім'єю, державою, народом та іншими людськими співтовариствами» (IV.7) [6].

Аналогічної думки дотримується також і Українська Православна Церква Київського Патріархату, яка в Декларації свого Помісного Собору «Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу» від 15 липня 2004 року наголошувала: «Разом з тим наявність прав накладає на людину обов'язки перед Богом та іншими людьми, які складають суспільство. Пропаганда безвідповідальної свободи, боротьба за права людини, сполучена із замовчуванням або відкиданням її обов'язків, є однією з основних причин суспільних негараздів» [7].

Тобто згідно з православною християнською традицією права людини мають, так би мовити, «інструментальний» характер, адже є насамперед засобом, інструментом для виконання своїх обов'язків (а не задоволення своїх потреб, що характерно для світської інтерпретації). Примітно, що саме такий підхід притаманний першим соціальним документам РКЦ, присвяченим питанням прав людини (документи Лева XIII, Пія XI і Пія XII). Отже, у дихотомії, парі «права – обов'язки» правам відводиться вторинна, підлегла, хоча і дуже важлива роль. У такому контексті Церква повинна піклуватися про права християн вже навіть з тих міркувань, аби останні могли виконати свій обов'язок перед Богом і Церквою.

Львівська дослідниця С. Цебенко, зазначаючи, що Патріарх Московський і всієї Русі Кирил заперечує можливість окремого існування православної, буддистської, ісламської, американської чи російської концепції прав людини, висловлює незгоду з таким підходом [8].

Проте, на нашу думку, дослідниця не зовсім точно інтерпретувала слова Патріарха, озвучені ним у виступі на X Всесвітньому руському народному соборі «Віра. Людина. Земля. Місія

Росії в XXI столітті» (Москва, 4 квітня 2006 р.). На підтвердження слід навести достатньо розлогу цитату з цього виступу: «Існує така думка, що права людини – це універсальна норма. Не може існувати православної, ісламської, буддистської, російської або американської концепції прав людини. Це привносить відносність у розуміння прав людини, а отже, істотно обмежує її функціонування у міжнародному житті. Так мислять багато політиків і громадських лідерів. Дійсно, можна зрозуміти бажання зберегти універсальний характер концепції прав і свобод, який не залежав би від будь-яких змінних. Власне, і православні люди не заперечують проти існування в сучасному світі певних універсальних правил поведінки. Але ці правила мають бути посправжньому універсальними. Виникає питання: чи є такими ті, що претендують на цю роль, права людини в сучасному викладі?» [9, с. 61]. Розмірковуючи над цим питанням, Патріарх Кирил звертає увагу на те, що «ця концепція народилася і розвинулася в західних країнах з їхньою особливою історичною і культурною долею» і висловлює сумнів щодо того, «чи підходять західні стандарти людського щастя для всіх країн і всіх культур?» [9]. Виснувши, він наголошує: «Православні віруючі готові прийняти світоглядний вибір інших народів. Але вони не можуть мовчати, коли їм нав'язують чужі норми, що суперечать засадам православної віри. Думаю, що такої ж думки дотримуються мусульмани, буддисти, іудеї та представники інших релігій. Для того, щоб уникнути конфлікту в сучасному світі, необхідно інтенсивно проводити роботу щодо гармонізації різних світоглядних систем. Загальні принципи життя світової спільноти повинні вироблятися спільно різними цивілізаціями» [9, с. 84].

Отже, гадаємо, Патріарха ажніяк не можна зарахувати до прибічників «універсальності» концепції прав людини. Натомість визнання необхідності «гармонізації різних світоглядних систем» і «вироблення загальних принципів життя світової спільноти» вочевидь передбачає діалог православ'я як уособлення східної культурної традиції із західними релігійно-світоглядними системами, які послуговуються власною, передовсім ліберально орієнтованою, концепцією прав людини.

Ще одним із найголовніших богословських документів, напрацьованих протягом останнього десятиліття Православною Церквою, стала Декларація про права і гідність людини, прийнята X Всесвітнім Руським народним собором 6 квітня 2006 р. У преамбулі Декларації висловлене занепокоєння тим, що нині світ переживає кризовий момент своєї історії і стоїть перед загрозою конфлікту цивілізацій, які по-різному сприймають людину та її призначення. Це викликало гострі дискусії у колах православних богословів і громадських діячів, адже за своєю суттю Декларація стала відповіддю Православної Церкви на виклики сучасного ліберального світогляду, що утвердився у західному світі.

Як пояснив Патріарх Кирил, «завдання полягало в тому, щоб дати християнську інтерпретацію засадничих категорій, які сьогодні рухають світову політику: прав людини і її свобод. Ми спробували підвести під концепцію прав людини богословське підґрунтя і тим самим поєднати, а краще сказати, возз'єднати цю концепцію з традиційними християнськими переконаннями. Ми спробували показати християнське коріння концепції прав людини» [10].

У Декларації, зокрема, проголошується: «Людина як образ Божий має особливу цінність, яку не можна відняти. Вона повинна поважатися кожним із нас, суспільством та державою. Роблячи добро, особа набуває гідність. Таким чином, ми розрізняємо цінність і гідність особи. Цінність — це те, що дано, гідність — це те, що набувається» [11].

В основі Декларації лежать дві принципові дистинкції¹: між двома сенсами людської гідності, які ми домовилися називати цінністю і гідністю, а також між двома сенсами свободи — свободи як недетермінованості людських вчинків і свободи як невідлеглих злу і гріху [10].

Положення Декларації набули подальшого розвитку (хоча й їх тональність дещо змінилася, по-іншому розставлені наголоси) в «Основах вчення Руської Православної Церкви про гід-

¹ Дистинкція (від лат. *distincio* — розрізнення) — пізнавальний акт, у процесі якого фіксується різниця між предметами дійсності або елементами свідомості (відчуттями, уявленнями тощо).

ність, свободу і права людини», прийнятих її Архієрейським Собором 27 червня 2008 р. У першому розділі цього документа гідність людини розглядається як релігійно-моральна категорія: «Базовим поняттям, на яке спирається теорія прав людини, є поняття людської гідності. Саме тому виникає необхідність викласти церковний погляд на гідність людини. Якщо до образу Божого в Православ'ї відноситься невід'ємна, онтологічна гідність кожної людської особистості, її найвища цінність, то гідне життя пов'язується з поняттям подоби Божої, яка за Божественною благодаттю досягається через подолання гріха, досягнення моральної чистоти й чеснот» [12].

Відтак, ми знову бачимо (як і в Декларації) розрізнення понять «образ» і «подоба» Божі, причому перше корелює з категорією *цінності* людини, а друге — з поняттям її *гідності*.

Як зазначає Патріарх Кирил, особливістю людської природи, за загальним християнським переконанням, є образ і подоба Божі, які були закладені у неї при творінні і які від неї невіддільні. Найчастіше ці два слова Святого Письма — образ і подоба — не розрізняють, вважаючи, що вони означають одне й те саме. Однак саме вживання двох виразів не випадкове, тому що за ними стоять два різні аспекти причетності людської природи до Божества [13, с. 107].

За своїм першим змістом «гідність» означає становище, яке людина посідає у певній системі: всесвіті, соціальному чи політичному устрої. Крім того, слово «гідність» використовується для того, щоб позитивно оцінити людину. Згідно з позицією РПЦ це поняття можна співвіднести з біблійним поняттям подоби, тоді як біблійному поняттю образу дуже близьке поняття цінності людини [13, с. 108].

Справді, «християни вірять, що образ Божий незнищений у людині. Тому цінність має будь-яка людина, незалежно від її вчинків і стану душі. Гідність — це не даність, за неї треба боротися і її необхідно зрощувати. Гідність — це те, що треба розвивати» [13, с. 108]. Патріарх упевнений, що *динамічне розуміння* (курсив наш. — *О. П.*) гідності особи допоможе збудувати сис-

тему суспільного розвитку, яка б більш адекватно відповідала потребам людської природи [13, с. 108].

Тут видається важливим зрозуміти богословську логіку документа РПЦ про гідність, свободу та права людини. Цей документ не ставить перед собою завдання розробки «теології права» або ж «православної філософії права» (що, очевидно, ще може бути зроблено в майбутньому на розвиток православної соціальної доктрини). Натомість «Основи вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини» підходять до сучасних світських концепцій «прав людини» не стільки навіть з власне моральної, а з сотеріологічної¹ точки зору. А з такого погляду ситуація християнина розуміється як становище «між» уже дарованим йому і в принципі невід'ємним «образом Божим», з одного боку, і духовним завданням актуального «уподібнення Богу, наскільки це можливо», з другого [14].

Завдання концепції прав людини полягає в тому, щоб захищати цінність людини і сприяти зростанню її гідності. У цьому, за виразом Патріарха Кирила, вбачається *«головне і єдино можливе з християнської точки зору призначення цієї концепції»* (курсив наш. — О. П.) [9, с. 85].

Отже, з огляду на одне з центральних положень християнського вчення про сотворення людини за образом та подобою Божою впливає, що поважати гідність людини — означає шанувати в ній образ Божий. Саме з такого сприйняття людської особи походить християнська концепція прав людини, концепція, яка у зазначеному пункті є спільною для православ'я і католицизму.

Принципово важливою є позиція РПЦ щодо розрізнення понять цінності та гідності людини. Перше з них осмислюється як «дуже близьке біблійному поняттю образу». З огляду на християнське трактування «образу Божого», цінність має кожна людина, незалежно від її вчинків. Іншими словами, до образу Божого в Православ'ї відноситься невід'ємна, онтологічна гідність кожної людської особи, її найвища цінність (гідність у вузькому значенні).

Водночас поняття людської гідності (у широкому, «найвищому») розумінні цього поняття) у православному трактуванні мож-

¹ Сотеріологія — вчення про спасіння душі.

на співвіднести з біблійним поняттям *подоби Божої*, яка досягається через подолання гріха, шляхом ведення гідного життя. У цьому випадку РПЦ розглядає гідність не як властивість, що *вже* існує у кожної людини, а як якість, яку треба розвивати.

Отже, смислове розрізнення категорій образу Божого та подоби Божої як богословських засад концепції прав людини можна вважати важливим теоретичним надбанням сучасної соціальної думки РПЦ, яке в подальшому дає змогу розробляти власне православно концепцію прав людини й вести діалог з альтернативними інтерпретаціями онтологічних засад цих прав у християнстві.

Список використаних джерел

1. Мчедлов, М. П. Преодоление мифологем – предпосылка познания конфессиональной социальной доктрины (Введение) [Текст] / М. П. Мчедлов // О социальной концепции русского православия ; под общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2002. – С. 7.
2. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Текст] // О социальной концепции русского православия ; под общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2002. – С. 286.
3. Яннулатос, А. Східне православ'я і права людини [Текст] / Анастасіос Яннулатос // Релігійна свобода і права людини : Богословські аспекти. У 2 т. Т. 1. – Львів : Свічадо, 2000. – С. 220.
4. Папаян, Р. А. Християнские корни современного права [Текст] / Р. А. Папаян. – М. : НОРМА, 2002. – С. 91.
5. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Текст] // О социальной концепции русского православия / под общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2002. – С. 287.
6. Основы социальной концепции Русской Православной Церкви [Текст] // О социальной концепции русского православия / под общ. ред. М. П. Мчедлова. – М. : Республика, 2002. – С. 287.
7. Декларація Помісного Собору Української Православної Церкви Київського Патріархату «Про духовне відродження українського суспільства в умовах глобалізації світу» від 15 липня 2004 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uaorthodox.org/article.php?pid=357>
8. Цебенко, С. Права людини у світлі православної інтерпретації [Текст] / Соломія Цебенко // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVIII регіональної наук.-практ. конф. – Львів, 2012. – С. 52.
9. Патріарх Московський і всієї Русі Кирил. Права людини й моральна відповідальність [Текст] // Свобода і відповідальність: у пошуках гармонії. Права людини й гідність особи. – К. : Пласке, 2011. – С. 61.

10. Патріарх Московський і всієї Русі Кирил. Вступне слово на європейській зустрічі з християнської культури [Текст] // Свобода і відповідальність: у пошуках гармонії. Права людини й гідність особи. – К. : Пласке, 2011. – С. 97.
11. Декларация о правах и достоинстве человека X Всемирного Русского Народного Собора [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.mospat.ru/index.php?page=30728>.
12. Основи вчення Руської Православної Церкви про гідність, свободу і права людини. Офіційний український переклад російського тексту [Електронний ресурс]. – Режим доступа: http://orthodoxy.org.ua/uk/dopovidi_ta_promovi/2008/07/26/17703.html.
13. Патріарх Московський і всієї Русі Кирил. Цінність людини як носія образу Божого та її гідність [Текст] // Свобода і відповідальність: у пошуках гармонії. Права людини й гідність особи. – К. : Пласке, 2011. – С. 107.
14. Игумен Филарет (Булеков). Межхристианская дискуссия по вопросу о правах человека [Текст] / Игумен Филарет (Булеков) // Церковь и время. Научно-богословский и церковно-общественный журнал. – 2009. – № 3 (48). – С. 43–44.

Стаття надійшла 4 лютого 2013 р.

О. З. Панкевич

КОНЦЕПЦИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ: ЦЕННОСТНО-АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

Стаття посвящена рассмотрению современной православной концепции прав человека. Особое внимание уделяется анализу «Основ учения Русской Православной Церкви о достоинстве, свободе и правах человека» 2008 года.

Ключевые слова: *образ и подобие Божие, ценность и достоинство человека, права и обязанности личности, православная социальная доктрина.*

O. Z. Pankevych

THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH'S CONCEPTION OF HUMAN RIGHTS: VALUABLE AND ANTHROPOLOGICAL ASPECTS

The article is devoted to the modern Orthodox conception of human rights. Special attention is paid to the analysis of such important official documents of the Russian Orthodox Church as «Basic Social Concept of the Russian Orthodox Church» (2000), «Declaration of the Rights and Dignity of Human» (2006), «The Russian Orthodox

Church's Basic Teaching on Human Dignity, Freedom and Rights» (2008) and performances of Kirill, the Patriarch of Moscow and All Russia.

It is noted that the social doctrine of Orthodoxy is much less developed than the Catholic or Protestant. The process of «accumulation» of views on various issues of earthly life and their transformation into coherent social conception of Orthodox is intensified only at the threshold of the third millennium.

It is observed that according to the Orthodox Christian tradition the human rights are primarily the means to perform their duties (and not to meet their needs, which is mostly secular interpretation). Characteristically this approach is appropriate for the social documents of the first Roman Catholic Church devoted to the issues of human rights (the documents Leo XIII, Pius XI and Pius XII). So, in the dichotomy of «rights – duties» the rights take the secondary, subordinate role.

Considering one of the central provisions of the Christian doctrine of human being's creation in the image and likeness of God, it follows that the respect for human dignity means the honor of the image of God. The Christian concept of human rights, a concept that in the above paragraph is determined as common to Orthodox and Catholic churches, comes from this perception of human being.

Fundamentally important is the position of the Russian Orthodox Church on the distinction of concepts and values of human dignity. The first of these is interpreted as «very close to the biblical concept of the image». Given the Christian interpretation of the «image of God» each person has a value, regardless of his actions. In other words, the image of God in Orthodoxy includes essential, ontological dignity of every human being, its highest value (dignity in the narrow sense).

However, the concept of human dignity (in broad, the «highest» sense) in the Orthodox interpretation can be correlated with the biblical notion of likeness of God, which is achieved by overcoming sin, by maintaining the dignified life. In this case the Russian Orthodox Church considers the dignity not as a quality that exists in every human being, but as a quality that must be developed.

The article resumes that the semantic distinction between categories of image God and likeness of God as a theological foundations of the concept of human rights can be considered as an important theoretical property of modern social thought of the Russian Orthodox Church, which later can allow the development of their own orthodox conception of human rights and engage in dialogue with alternative interpretations of the ontological foundations of this rights in Christianity.

Keywords: *image and likeness of God, value and dignity of human, personal rights and duties, Orthodox social doctrine.*